

نگاهی به کتاب

«الجهود العلمية للمرأة»

مهدی مهریزی

در هیچ حرکت علمی-اجتماعی سهم چشمگیر نداشته اند، اگرچه همه تاریخ بشریت چنین نیست و در میان ادوار تاریخی ملل گوناگون، جهش و شتابی که در پرتو فرهنگ اسلامی در زندگی علمی-اجتماعی زنان رخ داد، بسی نمایان است. حضور علمی زنان را در تاریخ اسلام می توان در عرصه های گونه گون مطالعه کرد.

- قرآن و علوم قرآنی،
- حدیث و علوم حدیث،
- شعر،
- خطاطی و خوشنویسی،
- ساخت مدارس و مراکز علمی،
- و ...

رویگرد اهل دانش و فرهنگ به معرفی و گزارش این عرصه ها، چشم گیر است. در مثل می توان برخی از آن را فهرست کرد: در زمینه قرآن و علوم قرآنی می توان از کتاب آیینینه داران خورشید^۱ نام برد.

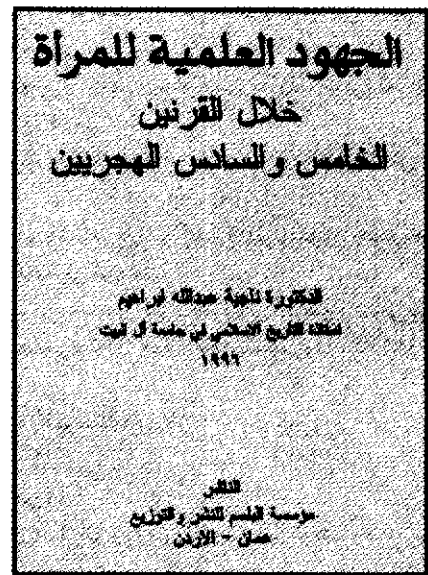
در حوزه حدیث و علوم حدیث نگارنده خود در مقاله ای «نقش زنان در نشر حدیث» را گزارش کرده ام.^۲ در زمینه شعر و ادب کتب و مقالاتی بسیار فراهم آمده است،

۱. زن در آئینه جلال و جمال، عبدالله جوادی آملی، اول، مرکز نشر فرهنگی رجاء، تهران، ۱۳۶۹، ص ۲۹۴-۲۹۵؛ تاریخ مذکر، رضا برهانی، اول، نشر اول، تهران، ۱۳۶۳، ص ۲۷ به بعد؛ جامع المقدمات، باستانی پاریزی، چاپ اول، معارف، تهران، ج ۲، ص ۹۸۵-۹۸۷.

۲. آیینینه داران خورشید، مهدی مهریزی، سازمان تبلیغات اسلامی، تهران، ۱۳۷۲، ص ۱۶۳.

در این کتاب از پنجاه زن که خدمتی علمی به ساخت قرآن داشته اند، یاد شده است.

۳. مجله آینه پژوهش، ش ۴۳، ص ۵۴-۵۷، از همین نویسنده.

الجهود العلمية للمرأة خلال القرنين الخامس و السادس الهجريين، الدكتورة ناجية عبدالله ابراهيم، مؤسسة البلم للنشر والتوزيع، عمان - الاردن، ۱۹۹۶م، ۲۶۶ص.

نقش زنان در تمدنها و حرکت های علمی جوامع انسانی گرچه مورد انکار یا غفلت قرار گرفته و موجب شده که تاریخ را مردانه و مذکر بنویسند،^۱ اما تلاشهای پی گیر و جدی در جهت بازنمایی توان زنان در عرصه های یاد شده، می تواند اندک اندک غبار توهم را از آئینه واقعیت بزداید.

بی شک تاریخ نانوشته زنان را می باید از میان انبوه نوشته های تاریخی بیرون آورد.

استخراج تلاشهای علمی زنان، راهی به سوی کشف توان و استعداد نیمی از جامعه بشری است و جای بسی خرسندی است که در دهه های اخیر پژوهشگران بدین امر رو کرده اند.

با این حال، نباید از نظر دور داشت که در برهه هایی از تاریخ فضای فرهنگی به گونه ای بوده که زنان در بوتۀ فراموشی بوده و

از قبیل :

اشعار النساء المومنات^۴، از ام علی مشکور؛
 زنان شاعر ایران،^۵ از مهری شاه حسینی؛
 از رابعه تا پروین،^۶ اثر کشاورز صدر؛
 اشعار النساء،^۷ از محمد بن عمران المرزبانی (م ۳۸۴ق)؛
 اشعار الجواری،^۸ از عبدالله الکاتب (م ۳۲۷ق)؛
 الشواعر اللواتی یتشهد بشعرهن فی العربیة،^۹ اثر فخرالدین ابن
 طراح (م ۶۹۴ق)؛
 نزهة الجلساء فی اشعار النساء،^{۱۰} از جلال الدین السیوطی
 (م ۹۱۱ق)؛

مشاهیر زنان ایرانی و پارسی گوی،^{۱۱} از محمد حسن رجیبی؛
 معجم النساء الشاعرات فی الجاهلیة و الاسلام،^{۱۲} از عبد مهتآ
 الاماء الشواعر،^{۱۳} از ابوالفرج الاصفهانی.

در وادی خط و خوشنویسی نیز می توان از کتاب زنان
 خوشنویس،^{۱۴} عقیقی بخشایشی و نساء خطاطات،^{۱۵} از ظمیا
 محمد عباس نام برد.

از خدماتهای فرهنگی چون ساخت مدارس می توان به
 «اسهامات نسائیة فی حركة انشاء المدارس فی العراق خلال العهد
 الاسلامیة»^{۱۶} اشاره داشت.

بگذریم از آثار که به گونه ای کلی به معرفی تلاشهای علمی
 فرهنگی زنان نظر داشته است چون:

المرأة و الحیاة العلمیة فی العصور الوسطی،^{۱۷} از احمد محمد
 عیسی؛

العراقیات المثقفات فی القرن السادس الهجری؛^{۱۸}

الثقافة النسویة فی العراق فی العصور الاسلامیة؛^{۱۹}

کتابشناسی آثار مذهبی زنان ایرانی،^{۲۰} کار مجید فرخ زادی و
 کتابنامه زن، چاپ دانشگاه الزهراء.^{۲۱}

یکی از پژوهشگران پر حوصله که این زاویه از تاریخ مسلمین
 را به مطالعه نشسته و آثار ارزشمندی را نیز عرضه داشته، خانم
 دکتر ناجیه عبدالله ابراهیم، استاد تاریخ اسلام در دانشگاه
 «آل البیت» عمان است که مطالعه گسترده و دقیقی را در این زمینه
 آغاز کرده و تاکنون این نوشته ها را به چاپ رسانده یا در حال نشر
 آنهاست:

مسندة خراسان زینب الشعریة،

ثقافة المرأة فی نیشابور،

الجهود العلمیة للمرأة فی القرن الرابع،

مسندة العراق الکاتبة شهدة الایبری.

یکی از آثار گرانبه او که اینک به معرفی آن می پردازیم،
 الجهد العلمیة للمرأة خلال القرنین الخامس و السادس

الهجریین» است. این کتاب سال ۱۹۹۶م در اردن با مقدمه دکتر
 فاروق عمر فوزی، استاد تاریخ دانشگاه آل البیت چاپ شده
 است. نویسنده در مقدمه اش بر کتاب یادآور می شود که این
 نوشته بخشی از طرح کلانی است که او برای به ثمر رساندنش
 تلاش می کند (ص ۱). سپس می گوید پژوهش در تاریخ زنان
 کار آسانی نیست، چه رسد که تنها تاریخ فعالیت علمی زن
 منظور باشد، آن هم در زمانی خاص یعنی قرن پنجم و
 ششم. (ص ۲)

جغرافیای برگزیده شده در این اثر بغداد، مرکز خلافت

۴. اشعار النساء المومنات، ام علی شکور، سعید بن جبیر، ۱۴۱۳ق،
 ۱۵۹ص، عربی.

۵. زنان شاعر ایرانی، مهری شاه حسینی، اول، مدبر، تهران، ۱۳۷۴،
 ۱۰۲۰ص، فارسی.

۶. از رابعه تا پروین، کشاورز صدر، چاپ کاویان، ۱۳۳۴ش، ۲۸۲ص،
 فارسی.

در این اثر ۱۰۶ زن شاعر پارسی گوی از قرن سوم تا چهاردهم با گزیده
 اشعارشان معرفی شده است.

۷. اشعار النساء، محمد بن عمران المرزبانی، تحقیق: سامی مکی العاین،
 هلال نساجی، اول، عالم الکتب، بیروت، ۱۴۱۵ق-۱۹۹۵م،
 ۱۷۲ص.

۸. اشعار النساء المومنات، ص ۱۷.

۹. همان، ص ۱۶.

۱۰. همان، ص ۱۷.

۱۱. مشاهیر زنان ایرانی و پارسی گوی (از آغاز تا مشروطه)، محمد حسن
 رجیبی، سروش، تهران، ۱۳۷۴.

۱۲. معجم النساء الشاعرات فی الجاهلیة و الاسلام، عبد مهتآ، اول،
 دارالکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۱۰ق-۱۹۹۰م، ۳۶۰ص، عربی.

تعداد ۵۴۰ زن شاعر در آن معرفی شده است.

۱۳. الاماء الشواعر، ابوالفرج الاصفهانی، تحقیق: جلیل العطیة، اول،
 دارالفتال، بیروت، ۱۴۰۴ق-۱۹۸۴م، ۲۷۱ص، عربی.

۱۴. این کتاب آماده چاپ است.

۱۵. مجله المورد، سال ۱۵، ش ۴، ص ۱۴۱-۱۴۸.

۱۶. دور المرأة العربیة فی الحركة العلمیة، مرکز احیاء التراث العلمی
 العربی، جامعة بغداد، ۱۹۸۹، ص ۱۴۷-۱۵۹.

۱۷. مجلة رسالة الاسلام، سال، ش، ص ۷۸-۸۳.

۱۸. مجلة الفیحاء، بغداد، العدد الاول، القسم الرابع، ۱۹۵۸، ص ۵-۸.

۱۹. مجلة المعلم الجدید، بغداد، ج ۱-۲، ۱۹۵۳، ص ۸-۲۲.

۲۰. کتابشناسی آثار مذهبی زنان ایرانی، مجید فرخ زادی، اول، نشر مطهر،
 تهران، ۱۳۷۳، ۱۱۴ص، فارسی.

در این کتاب آثار مذهبی ۱۷۸ زن که شامل فهرست ۲۵۶ اثر از سال ۱۳۰۶ تا
 ۱۳۷۲ است معرفی شده است.

۲۱. کتابنامه زن، دانشگاه الزهراء، ۱۳۷۴، ۳۴۲ص، فارسی.

این کتاب در بردارنده فهرست کتابهای تالیف و ترجمه شده زنان میان سالهای
 ۱۳۵۸ تا ۱۳۷۴ است.

عباسی در آن سالهاست .
 دکتر ناجیه عبدالله پس از تعریف و تحدید موضوع بحث و نشان دادن شیوه دست یابی به اطلاعات ، مباحث کتاب را در سه بخش عمده عرضه می دارد :
 نخست ، به اوضاع و احوال سیاسی ، اجتماعی آن روزگار بغداد اشاره دارد . این مقطع از تاریخ عراق ، آغاز بحران و سستی دستگاه خلافت و زمینه حمله و اشغال بیگانگان است .
 در دومین بخش کتاب ، شرایط فکری و فرهنگی آن روزگاران مطرح شده است . به اعتقاد مؤلف ، احوال اجتماعی و سیاسی ، سبب رکود یا نشاط فکری و فرهنگی نبوده ، بلکه چشمه جوشان دانش مسلمانان به ایمان و عقیده آنان متصل بوده است .
 از سوی دیگر همین دوران ، عصر طلایی تأسیس مدارس و مراکز علمی در بغداد است . ابن جید بغداد را در این زمان دارای سی مدرسه دانسته که پرآوازه ترین آن نظامیه است . این همه به

۱. علوم دینی (قرآن ، حدیث ، فقه ، وعظ و عبادت) ،
 ۲. علوم عربی (نحو ، شعر ، خوشنویسی ، نویسندگی و موسیقی) ،
 ۳. ساختن مراکز علمی و دینی برشمرده است . (ص ۳)
- نویسنده در دو زمینه علوم دینی و عربی از ۱۸۹ زن یاد کرده و به ترجمه آنان دست زده است . جدول ذیل نشانگر آمار تفکیکی است :

الملاحظات	عدد النساء اللاتي امتدت حياتهن إلى أوائل القرن ۷هـ / ۱۳م	عدد النساء في القرن ۶هـ / ۱۲م	عدد النساء في القرن ۵هـ / ۱۱م	العدد الكلي للنساء	صفة النساء العلمية
		۱		۱	العالمات
			۲	۲	الحافظات
وهناك ست نساء أخريات تاريخ وفاتهن بين القرنين ۵هـ / ۱۱ و ۱۲م	۷۲	۶۴	۷	۱۴۹	المحدثات
		۴	۱	۵	الراويات
	۸	۸	۴	۲۰	الواعظات
		۲		۲	العابدات
واحدة تضرب بالعود		۶	۱	۸	الشاعرات
			إضافة إلى اثنتين واحدة ورد ذكرها في الحافظات والأخرى في المحدثات		الكاتبات
	۸۰	۸۵	۱۵	۱۸۹	المجموع

بنا شده است . سه مدرسه ، دو مسجد و سیزده کاروانسرا حاصل این کوششهاست .
 این کتاب با سبک و سیاقی کاملاً علمی ، پردازش شده و نام بیش از صد کتاب و مقاله علمی به عنوان مصادر تحقیق یاد شده و از این رو تمامی نقلها مستند و متقن آمده است .
 امید است نویسنده در به ثمر رساندن طرح کلان خویش که ارائه موسوعه ای در زمینه فعالیت های علمی زنان در تاریخ اسلام است ، توفیق یابد ، و این تلاشها زنان مسلمان را ، با پیشینه درخشان گذشته خویش آشنا سازد و سبب شود که آنان خود را در فضیلت ها و ارزشهای انسانی باز یابند نه در ابتدال و وانهادگی امروز مغرب زمین .

از مباحثی که پس از شرح حال زنان آورده ، یاد کرد کتب و نوشته هایی است که این رساله علمی بر محور آن فراهم آمده است .
 از ۸۴ اثر یاد می کند که بهره وری و بهره رسانی علمی زنان بر آن دور زده است . (ص ۱۷۸)
 از آن رو که عراق در آن روزگار مهد دانش برای جهان اسلام بود ، کوچ های داخلی و خارجی برای دانش اندوزی رویه ای نیکو بود ، بسان کوچ برای زیارت خانه خدا .
 زنان دانشمند بغداد نیز از این فضیلت بی نصیب نبوده اند چنانکه ، سی و یک مرد از خارج عراق برای کسب دانش به سوی شهده الابری کوچیدند تا از خرمن دانش وی بیندوزند و دوازده نفر از داخل عراق (ص ۲۲۰-۲۲۱) .
 نویسنده در پایان به معرفی مراکزی پرداخته که توسط بانوان